

ТРАНСПОЗИЦІЯ ЧАСОВИХ ДІЕСЛІВНИХ ФОРМ У РОМАНІ ТАНІ МАЛЯРЧУК "ЗАБУТТЯ"

Людмила КРИЧУН (Кропивницький, Україна)

Для наукової розвідки було обрано один із найбільш обговорюваних у сучасних літературних колах твір – роман Тани Малярчук "Забуття", який визнаний переможцем літературної премії Книга року ВВС (2016). Цей роман став об'єктом дослідження з двох причин: по-перше, він новий і сучасний, по-друге, він викликає (і ще довго викликатиме) інтерес лінгвостилістів, оскільки написаний якісною українською мовою. Метою публікації було дослідження метафоричного функціонування часових форм дієслова, здійснене на матеріалі заявленого роману у комунікативно-прагматичному аспекті.

У статті аналізується явище дієслівної часової транспозиції, тобто вживання однієї часової дієслівної форми у значенні іншої. Цей аспект наукових досліджень у сучасній лінгвостилістиці не новий і вже досить розроблений, однак для автора наукового дослідження цікавим аспектом став саме текст нового сучасного українського роману.

Шляхом лінгвостилістичного аналізу у роботі виявлено варіанти функціонування в художньому тексті кожної з відомих у граматиці часових форм дієслова, а також представлено найбільш поширені випадки вживання однієї часової форми у значенні іншої. Наукова розвідка містить приклади вживання в сучасному тексті форм давноминулого часу. У публікації проведено детальний стилістико-текстуальний аналіз тканини роману, встановлено особливості, а також художні причини часової транспозиції дієслів. Також автором статті окреслено коло можливих подальших наукових досліджень у галузі граматики та стилістики тексту сучасного українського роману.

Ключові слова: лінгвостилістика, граматична організація тексту, часова транспозиція, теперішній, минулий, майбутній час дієслова.

Для научного исследования было выбрано одно из самых обсуждаемых в современных литературных кругах произведение – роман Тани Малярчук "Забвение", который признан победителем литературной премии Книга года ВВС (2016). Этот роман стал объектом исследования по двум причинам: во-первых, он новый и современный, во-вторых, он вызывает (и еще долго будет вызывать) интерес лингвистов, поскольку написан качественным украинским языком. Целью публикации

было исследование метафорического функционирования временных форм глагола, совершенное на материале заявленного романа в коммуникативно-прагматическом аспекте.

В статье анализируется явление глагольной временной транспозиции, то есть употребление одной временной глагольной формы в значении другой. Этот аспект научных исследований в современной лингвостилистике не нов и уже достаточно разработан, однако для автора научного исследования интересным аспектом является именно текст нового современного украинского романа.

Путем лингвостилистического анализа в работе выявлено варианты функционирования в художественном тексте каждой из известных в грамматике временных форм глагола, а также представлены наиболее распространенные случаи употребления одной временной формы в значении другой. Научное исследование содержит примеры употребления в современном тексте форм давнего времени. В публикации проведен детальный стилистико-текстуальный анализ ткани романа, установлены особенности, а также художественные причины временной транспозиции глаголов. Также автором статьи очерчен круг возможных дальнейших научных исследований в области грамматики и стилистики текста современного украинского романа.

Ключевые слова: лингвостилистика, грамматическая организация текста, временная транспозиция, настоящее, прошедшее, будущее время глагола.

The novel Zabuttia [Oblivion] by Tania Maliarchuk, which is one of the most discussed in the contemporary literary movement and the winner of the BBC Ukrainian Book of the Year Award (2016), has been chosen as the object of this research. Two reasons draw academic attention to this novel. Firstly, it is a brand-new and up-to-date text; secondly, it draws attention of linguostylists due to the high standards of the Ukrainian language implemented by the author. The aim of the article is the research of the verbal tense forms in their metaphoric function as a case study of communicative and pragmatic aspect of the aforementioned novel.

Verbal tense transposition, i.e. usage of certain verbal tense forms in the meaning of other ones, has been brought under analysis in this article. It is not a new aspect of scientific research in current linguostylistics overall, but particularly this contemporary Ukrainian novel's text is of interest to the author of the article.

By means of linguostylistic analysis the research has revealed variants of every grammar verbal tense form functioning in the fiction text. The most widespread cases of certain verbal tense forms usage in the meaning of other ones have been represented. The study provides detailed stylistic and textual analysis of pluperfect forms usage in the contemporary text. The study also presents detailed stylistic and textual analysis of the novel's narration; peculiarities and artistic reasons for verbal tense transposition have been established. The author suggests further range of the scientific research of the grammar and stylistics of the contemporary Ukrainian novel.

Key words: linguostylistics, grammatical organisation of the text, tense transposition, present, past, and future tenses of the verb.

Як відомо, категорія часу посідає одне з найважливіших місць у системі дієслівних категорій. Саме час установлює синтаксичну предикативність у реченні з присудком, вираженим дієсловом. Традиційно прийнято вважати, що граматична категорія часу виражає відношення дії до моменту мовлення. Хоча, на думку І. Вихованця, "з моментом мовлення співвідносяться не самі дії, процеси та стани, що відбуваються в об'єктивній дійсності", це робить "мовець, який констатує об'єктивність дій, процесів та станів, що передували моментові мовлення або збігаються з ним" [8, с. 250]. Тож, у ситуації мовлення (а художній текст і є писемним мовленням) саме мовець і його оцінка реальності/нереальності дії, стану чи процесу, про який ідеться, буде визначальним фактором у встановленні часу дієслова в контексті.

Для наукового спостереження ми обрали один із найцікавіших і надзвичайно витончено у мовному плані оформлений, на наш погляд, сучасних творів – роман Тані Малярчук "Забуття", визнаний цьогоріч Книгою року BBC. Ми не ставимо за мету досягнути глибинність змісту нового для сучасної української літератури твору, швидше навпаки: проаналізуємо його граматичну організацію, даючи змогу читачеві самостійно визначитися з розумінням та оцінками.

Метою пропонованої публікації є дослідження метафоричного функціонування часових форм дієслова, здійснене на матеріалі сучасного роману Тані Малярчук "Забуття" у комунікативно-прагматичному аспекті.

Задля досягнення поставленої мети реалізуватимемо такі завдання:

1) розкрити зміст поняття транспозиції; 2) визначити умови й специфіку часової транспозиції дієслівних форм у романі Т. Малярчук "Забуття"; 3) дослідити стилістичні можливості такої транспозиції.

Проблема вивчення функціональних можливостей часових форм дієслова, спроможності одного граматичного часу виконувати функції іншого належить до числа найбільш дискусійних у сучасній лінгвістиці. До того ж вона розміщується в площині лінгвістики, стилістики та теорії тексту, оскільки, аналізуючи ту чи ту граматичну форму, ми спираємося на художній текст, зачіпаємо його змістовий бік, адже в позаконтекстному

вживанні будь-якої часової форми дієслова про її транспозиційні можливості говорити не доводиться.

Питаннями граматичного заміщення займалося багато вчених, з-поміж яких О.О. Потебня, Ш. Баллі, Л. Теньєр, О.М. Пешковський, В.В. Виноградов. Фактично вони заклали підвалини цього лінгвістичного явища.

У сучасному мовознавстві різні аспекти граматичної транспозиції висвітлено в працях О.В. Бондарка, О.І. Бондаря, І.Р. Вихованця, М.В. Всеволодової, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітка, В.І. Кононенка, О.М. Ремчукової та ін. У вивченні часової дієслівної транспозиції вже існує певна традиція, вироблена пошуками вітчизняних та зарубіжних науковців. Однак, попри широту дослідження й надбання, це питання залишається одним із ключових і найбільш актуальних в українській мовознавчій науці. Особливо цікаво спостерігати за такими граматичними перетвореннями у художніх текстах сучасних українських письменників.

Сучасна граматику трактує транспозицію як "уживання часових форм у невласній значеннєвій сфері" [8, с. 255]. В українській лінгвістиці, та й у славистиці загалом транспозицію часових форм дієслова називають явищем макротексту, коли транспозиційна функція часової форми виникає під впливом іншої текстової одиниці (найчастіше попереднього речення із виразною часовою семантикою), також як явище ситуації, де транспозицію часової форми нерідко спричинює пресупозиція чи інтонація. Значну роль у часовій транспозиції відіграють так звані часові актуалізатори – прислівники на кшталт сьогодні, зараз, учора, днями тощо.

Усе сказане вище дає змогу констатувати той факт, що явище часової транспозиції виходить за межі граматичної площини. І тому справедливіше буде зазначити, що граматична категорія часу реалізується не стільки в морфологічній формі дієслова, як на рівні синтаксичної конструкції, де існують певні зв'язки, відношення між дієсловом-предикатом та іншими компонентами речення.

Виходячи із загального аналізу тексту роману "Забуття", зазначимо, що найчастіше транспонування часових форм дієслова відбувається у простому ускладненому однорідними членами, а також у складному елементарному та багатокомпонентному реченнях. Хоч ми й окреслили граматичне коло можливого виявлення явища часової дієслівної транспозиції, проте, аналізуючи текст указанного художнього твору, на структурі певної синтаксичної конструкції ми не наголошуватимемо. При цьому дієслова подаватимемо виключно в синтаксичному контексті, адже, як стверджують дослідники, лише "синтаксична конструкція є втіленням і виразником відношень між дієсловом-предикатом як репрезентантом граматичної категорії часу та іншими компонентами конструкції, саме оточення дієслівної форми є засобом диференціації конкретних значень семантичного потенціалу часової форми, серед яких і транспоноване значення" [5, с.6].

Перш ніж говорити про часову транспозицію дієслівних форм у цілому, окреслимо характер уживання всіх трьох відомих у граматиці часів дієслів і представлених у тексті роману "Забуття".

Центром категорії часу роману виступає минулий час. Це пояснюється задумом твору, його змістом, структурою: події роману переплітаються в часі: один розділ – це 2016-ий рік, наступний – уже майже століття назад – 1931-ий, далі автор знову повертається у 2000 –ий, пізніше відсувається у 1903 –ий. Тому, аби зрозуміти зміст й осягнути красу авторського мовлення, читачеві необхідно чітко розмежовувати опозицію "плану комунікації та плану інформації" [1, с. 23-24].

Почнімо аналіз тканини твору традиційно з теперішнього часу. Як відомо, він виражає дію, що з позиції мовця відбувається у момент мовлення про неї. Проте згадаймо особливість романної оповіді: вона ведеться від першої особи, яка нібито щось згадує, інформуючи читача про минулі події. Хронометричність змісту вимагає відповідних граматичних засобів. І тому майже з перших сторінок роману спостерігаємо випадки часової дієслівної транспозиції: теперішній час у значенні минулого: "Тоді я взялася у великих кількостях читати старі газети. На запилюжених шпальтах однокоренів найбільше відчувається крихкість усього живого перед всемогутністю часу" [4, с. 10] або: "Ось воно ще було важливим,

заголовки рясніли мріями і страхами,.. велися дискусії,.. аж раптом гульк – цей клекотливий час теперішнього став минулим, паша синього кита вже відкрита і починає засмоктувати, редактор із сумом повідомляє, що через брак фінансування газета припиняє вихід, "але не назавжди!" [4, с. 10].

Текст аналізованого роману являє собою розповідь-спогад головної героїні, хоча сучасна критика губиться у визначенні жанру твору, називаючи роман "белетризованою біографією чи історичною прозою" [9]. Очевидно, саме через саму організацію тексту твору в його граматичній канві майстерно і майже непомітно вплетено своєрідні граматичні часові сходи, де фактично відсутня межа між планом минулого і планом теперішнього: "Кінець справді настав, він прийшов до мене у формі "серця в горлі". Так я почала називати несподівані напади паніки. Коли робиться дуже, дуже страшно, а серце – центральний орган мого тіла – раптом grimить і підступає до горла, загрожуючи вистрибнути на підлогу. Я намагалась описувати свої приступи словами..." [4, с. 8]. Уживання форм теперішнього часу в значенні минулого, навіть попри те, що фактично порушується граматичний лад уривку, не створює якогось дисонансу й не заводить читача в граматичний хаос: "Потім Липинський просив залишити його самого. З коридору було чути, як він плаче" [4, с. 25]. Навпаки ці форми настільки гармонійно вплітаються в текст, що наближають читача не стільки до власне події, як до внутрішнього світу героїні чи персонажа. І ти починаєш переживати разом з ним, і вже не можеш вирватися з полону тексту. Нам видається, що саме такі моменти побудови граматики тексту дають право говорити про авторську майстерність й глибоке відчуття слова.

Не менш цікавою для нас виявилася транспозиція форм теперішнього часу у стилістичну площину майбутнього: "*Молодий поляк, студент рільничого факультету Вацлав Липинський був таким мальком. Але вже тоді багатьом, а особливо професору Лепкому, було зрозуміло, що з нього виростає щось зовсім інше, ніж планувалося*" [4, с. 30]. Таке граматичне заміщення надає, на нашу думку, висловлюванню обрисів присутності читача, наближаючи тим самим реципієнта інформації до подій, зображуваних у творі (а це 1903-ій рік).

Художня тканина аналізованого роману дає змогу уважному читачеві спостерігати темпоральні транспозиції усіх трьох відомих у граматиці часових форм. Переносне вживання часових форм у романі "Забуття" виявляється в тісній взаємодії з видовою семантикою дієслів, реалізується на основі спільних сем граматичних значень транспонованої лексеми та синонімічної форми, що вживається в первинній функції, а також фактично не може існувати за межами окремої синтаксичної конструкції. Серед спільних сем виділяється базова, зумовлена належністю до парадигми часових форм, – реалізація дії з позиції мовця (оповідача) відносно моменту мовлення, і додаткові – охоплення чи неохоплення виявом дії моменту мовлення, результативність чи нерезультативність, одноактність чи процесність тощо (залежно від різновиду транспозиції). Внаслідок взаємодії темпоральної семантики форм відбувається актуалізація письмемницею певних сем, що й зумовлює виникнення відповідних конотацій (актуалізація сем "збіг дії з моментом мовлення", викликає ефект наочності в теперішньому історичному чи в теперішньому уявної майбутньої дії).

Як відомо, минулий час виражає уже виконану з позиції мовця дію: "*Я теж відчинила вікно. Була холодна середина березня. Моє життя налагоджувалося, я видала перший роман, який став популярнішим за оповідання...*" [4, с. 145]. Однак для лінгвостиліста цікавішими є ті форми минулого часу, які транспонувалися у площину майбутнього: "*... батьки прийняли новину відносно спокійно, тільки мама сперсердя сказала: "Знаєш, я тебе ніколи не розуміла"*" [4, с. 145]. Дієслово "не розуміла" мало б звучати як "не зрозумію", адже того вимагає зміст, проте вживання саме такої форми у близькому сусідстві з часовим актуалізатором майбутньої дії "ніколи", надає граматичній канві тексту особливого відтінку, назвемо це завершеною майбутністю. Або: "*Липинський мусив вибрати чиюсь сторону, але хоч би якусь сторону він вибрав – однаково буде зрадником*" [4, с. 38]. Минулий час у цьому контексті, на перший погляд, порушує граматичний лад речення, оскільки модальне слово "мусив" і предикат "буде зрадником" окреслюють семантику майбутньої дії і явно не

передбачають у своєму сусідстві дію вже завершену. Що це – граматична невправність чи стилістичний хід? У письменницькому виконанні (а воно, на наш погляд, дуже якісне) це апіорі не може бути ляпом, тому для читача це швидше момент для роздумів, аніж причина для критики.

Цікавими у стилістичному плані є й випадки вживання в тексті роману форм давноминулого часу. Більшість сучасних науковців [7, с. 297; 3, с. 173] вважає, що аналітичні форми давноминулого часу вживаються дуже рідко, та й сфера їхнього функціонування обмежується стильовою організацією тексту. Однак А. П. Загнітко переконливо доводить, що «у сучасній українській літературно кодифікованій практиці все ширшим постає діапазон вжитку форм давноминулого часу, які засвідчені в різних жанрах розмовно-побутового, художньо-белетристичного і публіцистичного стилів, що, безперечно, підтверджує «відродження» повноправного функціонування цих форм із щонайширшим спектром первинних і вторинних спеціалізацій» [2, с.45].

Текст досліджуваного роману містить ряд випадків уживання форм давноминулого часу дієслова: Тоді він був повернувся з київської гімназії на зимові вакації до Затурець" [4, с. 18] або: Український адвокат із Харкова Микола Міхновський, чоловік нерозважливий і надзвичайно категоричний,.. навіть був надіслав гнівного листа міністру внутрішніх справ Російської імперії Сипягіну" [4, с. 32]. Можливо, давноминулий час так і залишився б лише граматичною конструкцією, якби не мав яскравого стилістичного навантаження. Нам видається, що в обох наведених вище контекстах форми давноминулого часу переносять читача "в момент референтної зони минулого" [6]. Тут плюсквамперфект застосовується, аби акцентувати увагу читача на тому, що вже відбулося, але ця подія наразі не має значення. Таким чином автор виводить інформацію, представлену формою давноминулого часу, в іншу часову зону, яка не має нічого спільного із моментом мовлення.

Майбутній час романі транспонується у площину значень минулого й теперішнього, характеризуючись тісною взаємодією з категорією модальності. Пам'ятаючи про те, що в граматиці існує три форми майбутнього часу (проста форма доконаного виду, складна та складена форми недоконаного виду), простежимо над граматичним перетворенням цих форм в аналізованому романі.

Традиційна розповідь про минулі події: " Лише присмак солі в роті нагадував, що вона [Казмира – Л.К.] колись узагалі була. Згодом, щоби змогти викинути Казмиру з пам'яті, Липинський відмовиться від споживання солі в будь-якому вигляді. Безсолна діста, як він це назва. Життя без Казмири" [4, с. 71]. Майбутній простий доконаного виду тут ужито у значенні минулого часу. Це створює, на наш погляд, ефект подовженості, багатократності, безкінечності, адже саме такими безкінечно незрозумілими були стосунки між чоловіком та дружиною в Липинських.

Ще один показовий приклад: " Краків уперше ошкірив Липинському свої зуби. Виштовхнув його в невідомість, де холодно і самотньо, і де самому треба вирішувати, що є добро, а що зло. Там ніхто не порадить і не підбадьорить, навпаки висміють і заликають, лиш би завадити знайти себе справжнього" [4, с. 37]. Виділені форми простого майбутнього доконаного виду продовжують переконувати читача у невідворотності подій, змушуючи повірити в їхню об'єктивність.

Отже, граматична організації тканини роману Тані Малярчук "Забуття" не просто підтверджує існуючі в сучасному мовознавстві погляди на природу й розмаїття часових форм дієслова, а й дає нові, на наш погляд, значно ширші можливості для дослідження транспозиції однієї часової форми в іншу.

Превалювання в романі форми минулого часу, безумовно, викликане художнім задумом і змістом твору. При цьому нами не лише виявлено значну кількість випадків уживання однієї часової форми у значенні іншої, а й встановлено стилістичне призначення таких трансформацій.. Хоча вживання однієї часової форми у значенні іншої дещо й виходить за нормативні вимоги до мовної організації тексту цілісного твору, проте такий лінгвостилістичний хід працює на збагачення його художності.

Найбільше в романі представлені випадки заміщення минулого часу іншими граматичними формами. Це має свій художній резон: текст-спогад, текст-розповідь про

колишні та теперішні події не був би таким, що змушує дочитати його до кінця, якби не містив украплення, які активізують думку (теперішній час у значенні минулого), наближають читача до духовного світу героя, обминаючи історичні події (минулий у значенні майбутнього), дають можливість досягнути невідворотності події (транспозиції форм майбутнього часу) чи інформують реципієнта про давно минулі події.

Проведене нами дослідження, звичайно не може претендувати на вичерпність, проте воно, на нашу думку, відкриває перед сучасними дослідниками багатовимірність мовного простору сучасного українського роману, даючи перспективи для подальших наукових розвідок. Переконані, що новий український роман Тані Малярчук "Забуття" має всі підстави для уважного вивчення не лише літературознавцями, а й лінгвостилістами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ермоленко С. С. Образные средства морфологии. – К., Наукова думка, 1987. – 113 с.
2. Загнітко А. П. Знову давноминулий? // Лінгвістичні студії. – Донецьк: Академія, 1996. – Вип. 2. – С. 40-45.
3. Коваль А.П. Практична стилістика української мови. – К.: Вища шк., 1987. – 350 с.
4. Малярчук Т. Забуття [Текст] роман Таня Малярчук. – Львів :Видавництво Старого Лева, 2016. – 256 с.
5. Наконечна Л. Б. Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови: Автореферат ... канд. філол. наук: 10.02.01, Івано-Франківськ, 2008.– 19 с.
6. Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові [Електронний ресурс] / Людмила Попович. – Режим доступу: <http://www.ukrajnistika.edu.rs/index.php/2012-03-10-22-27-04/316-2014-05-10-17-23-50>
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Площ. – К.: Вища шк., 1994. – 413 с
8. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
9. Щур Оксана Роман про поляка, який вибрав право бути українцем. Рецензія на переможця "Книги року ВВС" [Електронний ресурс] / О. Щур. – Режим доступу: <https://tsn.ua/blogi/themes/books/knizhka-roku-bbc-2016-roman-pro-polya-ka-yakiy-vibrav-buti-ukrayincem-recenziya-844844.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Кричун – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, літературна ономастика, граматики текстів.